A lenini tükrözéselmélet időszerű kérdései

T. PAVLOV

A tükrözéselméletnek nagy múltja van. Kezdetét még a Démokritosz előtti időben kell keresni. Valódi tudománnyá azonban csak Marx és Engels műveiben vált. A későbbiekben Lenin fejlesztette tovább, s ekkor kapta a lenini tükrözéselmélet elnevezést.

Az imperializmus ideológusai több mint fél évszázadon keresztül hisztérikusan bírálták a lenini tükrözéselméletet, de semmilyen támadásuk sem gátolhatta meg, hogy Lenin és az általa létrehozott új típusú kommunista párt elméleti, módszertani, ideológiai és forradalmi-gyakorlati munkájában ez az elmélet állandóan továbbfejlődjék és gazdagodjék, és fényes igazolást nyerjen.

A lenini tükrözéselmélet ma is a dialektikus materialista gnoszeológia elméleti alapja. A marxizmus-leninizmus bírálói nem egyszer próbálták cáfolni a tükrözést mint a megismerés objektív folyamatát, tisztán szubjektív alkotássá változtatták, mindenféle misztifikációval felcserélve a megismerő és a művészi képmást. Ilyen próbálkozások folynak egyes nemzetközi szimpoziumokon is. Néhány évvel ezelőtt a *Praxis* c. folyóirat köré tömörült úgynevezett korčulai csoport szervezett egy szimpoziumot Bledben.

A lenini tükrözéselmélet elleni nyílt támadásokat felváltották a különböző kompromisszumok és félbeismerések, amelyek végcélja mindig a tükrözés objektív jellegének, az anyag filozófiai értelmezésének, az egész dialektikus materialista ismeretelméletnek, a világ tudományos, művészi és ideológiai megismerése közötti szerves kapcsolatnak, annak a tannak megcáfolása volt, amely szerint a gyakorlat nemcsak a megismerés alapja, célja, kritériuma és mértéke, hanem, mint Lenin a *Filozófiai füzetek*ben külön aláhúzta, „a közvetlen valóság méltóságával is bír". *(Művei,* 38. köt. Bp. 1961. 198. o.)

Figyelembe véve a lenini tükrözéselmélet kivételes fontosságát minden tudomány számára és a valóság forradalmi átalakításában, a marxista filozófusoknak a jövőben is fel kell dolgozniuk a tükrözéselmélet súlyponti kérdéseit, a modern tudomány különböző területein, a szocialista és kommunista építés gyakorlatában való felhasználásának problémáit. Egész elméleti munkánk sikere a marxizmus-leninizmus és a proletár internacionalizmus eszméihez való hűségünkön múlik.

Ebben a cikkben a lenini tükrözéselméletnek csak néhány időszerű kérdését érintjük.

1.

A marxi-lenini tükrözéselmélet polgári és revizionista opportunista kritikája vagy tagadja az emberi megismerés aktív tükröző folyamatát, vagy felnagyítja és abszolutizálja annak alkotó aspektusát.

Marx ugyanakkor bebizonyította, hogy az eszmei nem más, mint az anyagi, átültetve az emberi fejbe, átdolgozva (átalakítva) az agyban. Lenin ugyanígy az érzetet mint „az objektív világnak szubjektív képmását" határozta meg. (*Materializmus és empiriokriticizmus. Művei*, 14. köt. Szikra, 1954. 116. o.) Tehát mindketten hangsúlyozták az alapvető különbséget az ember megismerő (tudományos, művészi stb.) ideái és a teljesen mechanikus másolatok (pl. fényképek) között.

Az emberi ideáknak — az objektív tárgyak szubjektív képmásainak — formája is, tartalma is pszichikai, belső, eszmei jellegű. Az ideáknak azonban, amennyiben adekvátak a tükrözött tárgyakkal, Lenin szerint mindig az objektív reális tárgyaktól származó meghatározott tartalmuk van. Ez azonban nem jelenti azt, hogy maga a tárgy kerül át az emberi tudatba, vagy hogy az emberi tudat válik objektív reális tárggyá, az emberi tudattól független természeti és társadalmi valósággá.

Az emberi tudományos és művészi megismerésben az alkotó momentum abszolutizálása, a megismerés ábrázoló-tükröző jellegének tagadása a megismerést tisztán szubjektív aktussá, a szubjektum tisztán belső önmegfigyelésévé változtatja. Eközben a megismerés eredménye olyan tisztán belső formára „redukálódik", amely az objektív tárggyal sem a megismerés szempontjából, sem gyakorlatilag nem lehet egyértékű. Ez logikailag elkerülhetetlenül a tudományos és művészi képmásoknak szubjektivista, néha pedig egyenesen vallási mítoszokkal való felcserélésére vezet. Nem véletlenül vannak szerintünk Roger Garaudynak a művészi megismerés aktív-alkotó jellegét hangsúlyozó, s ugyanakkor a realizmust „parttalan realizmussá" változtató könyvében olyan momentumok, amelyek végső soron a művészi képmás mítosszal való felcserélésének veszélyét hordozzák.

A mítoszoknak a filozófiai, tudományos és művészi megismerés történetében nemcsak negatív, hanem bizonyos pozitív szerepük is volt. Ha azonban abszolutizáljuk a mítoszt, felcseréljük vele a művészi ideát mint az objektív reális tárgyak sajátos szubjektív képmását, az azt jelenti, hogy ténylegesen a fenomenologizmus és a hasonló idealista irányzatok útján járunk, olyan irányzatokén, amelyek a megismerő folyamat lényegét és értékét a tudat önmegfigyelésében, a „tiszta" tudat fenoménjainak leírásában látják.

A marxi-lenini tükrözéselmélet nem tagadja, hanem hangsúlyozza az alkotó folyamat individualitását a filozófiában, a tudományban és a művészetben, amint hangsúlyozza azt is, hogy a tisztán mechanikus, fotográfiai ábrázolással ellentétben a művész mindig törekszik többé-kevésbé adekvátan kifejezni az objektív tárgy tartalmát, lényegét és realizálni a műalkotás célját, minél erősebb és minél tartósabb esztétikai, intellektuális, érzelmi és egyéb élményeket és ítéleteket kelteni. Ennek azonban semmi köze sincs a kubizmus és más dekadens művészeti irányzatok „deformációjához". Végső soron a művészi képmásnak tükröznie, nem pedig létrehoznia kell az objektív reális tárgyakat és jelenségeket, nem megalkotni őket a tisztán szubjektív anyag és eszközök felhasználásával.

Vitathatatlan, hogy a szubjektívnek, az individuálisnak, az egyéninek

a művészetben nagy szerepe van. Nem véletlenül írta Lenin *A párt szervezete és a pártos irodalom* c. kiváló cikkében: „Nem vitás, hogy itt feltétlenül nagyobb teret kell engedni az egyéni kezdeményezésnek, az egyéni hajlamoknak, teret kell engedni a gondolatnak és a fantáziának, a formának és a tartalomnak", de ugyanitt hangsúlyozta, hogy az „irodalom . . . egyáltalán nem lehet a proletariátus közös ügyétől független magánügy". *(Művei*, 10. köt. Szikra, 1954. 32—33. o.) Ebben a cikkében állította fel és alapozta meg Lenin a pártos irodalom és művészet elvét mint a művészi alkotás egyik leglényegesebb alapelvét.

A marxista filozófia és esztétika keletkezése óta jó néhány év telt el. Ez alatt az idő alatt ellenzőinek egyetlen, a művészet és a filozófiai megismerés „tisztán alkotó" jellegét hangsúlyozó tézise sem igazolódott be. Épp ellenkezőleg. Fényesen beigazolódott a dialektikus materializmusnak és a dialektikus materialista esztétikának az a tézise, hogy a tudományos és a művészeti ideák az objektív tárgyak szubjektív képmásai.

Tisztán szubjektivista elképzelések és óhajok segítségével sem társadalmi forradalmat, sem bármilyen más konkrét történelmi cselekményt nem lehet végrehajtani. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom éppen azért győzhetett, mert Lenin és a Bolsevik Párt nem képzelt, hanem reális társadalmi törvényszerűségekre támaszkodott.

Az Októberi Forradalom, a szocialista építés a Szovjetunióban és más országokban a tudományos, kulturális, művészi és minden más emberi megismerés objektív megismerő és ugyanakkor alkotó jellegének fényes bizonyságát szolgáltatja. Ebben az értelemben az Októberi Forradalom és a szocialista építés a marxista-leninista filozófia s ezen belül a marxi-lenini tükrözéselmélet valóban tudományos és forradalmi-hatékony jellegének klasszikus bizonyságát szolgáltatja.

A marxi-lenini tükrözéselmélet „kritikájának" másik irányzata, amelyet az immanensek, Remke, Bazarov stb. nyitnak meg, vagy abszolútan és metafizikusan azonosítja az ideát és a képmást a tárggyal, vagy ugyanolyan abszolútan és metafizikusan szembeállítja őket egymással, mintha semmiféle rokonság nem lenne közöttük (a szimbolisták, Helmholtz stb.).

Lenin a gnoszeológiai szimbolizmust bírálva hangsúlyozta, hogy a szimbólumok elmélete „némi bizalmatlanságot kelt az érzékelőképességgel szemben" „teljesen fölösleges agnosztikus elemet vezet be" *(Materializmus és empiriokriticizmus*, id. kiad. 242. o.), vagyis bizonyos mértékben az agnoszticizmus veszélyét rejti magában. Ugyanakkor a *Filozófiai füzetek*ben Lenin külön aláhúzza, hogy „ a szimbólumokat általában nem lehet kifogásolni". (Id. kiad. 101. o.)

Leninnek ezeket a tételeit nem mindig értelmezték eléggé helyesen, és nem mindig dolgozták fel alkotóan. A modern tudomány — a matematikai logika, a matematika, a kibernetika, a bionika stb. — azonban fényesen igazolta Lenin gondolatát a szimbólumok heurisztikus értékéről a tudományban és a gyakorlatban.

Különösen fontos azonban, hogy mikor Lenin megsemmisítő bírálattal illette Bazarovot a képmás és a tárgy metafizikus és abszolút azonosítása miatt, és Helmholtzot a tükrözéselméletnek a szimbolizmussal való felcserélése miatt, ugyanakkor egy rendkívül fontos kérdésnek — a szubjektív képmás és a benne tükröződő tárgy viszonya kérdésének — dialektikus materialista megoldását adta azzal a tételével, hogy a megismerés olyan folyamat, amelyben az idea

és a tárgy állandó megkülönböztetése és ezzel egyidőben az idea és a tárgy állandó közeledése megy végbe. Sőt, a megismerés folyamatát jellemezve Lenin aláhúzza: „a szubjektum (az ember) fogalmainak egybeesése a realitással . . . a legmagasabb fokú objektivizmus". (Uo. 214. o.)

Ahogy azonban a képmás és az objektum közötti különbséget nem lehet a szimbolizmus szellemében, abszolút nem-egyezésükként értelmezni, ugyanúgy ezt az „egybeesést" sem szabad azonosítani az idea és a tárgy, a képmás és a benne tükröződő objektív reális tárgy vagy jelenség bazarovi abszolút és metafizikus egybeesésével. Lenin szerint itt is dialektikus folyamattal állunk szemben. „A gondolatnak az objektummal való egybeesése — **folyamat:** A gondolatnak (= az embernek) nem úgy kell elképzelnie az igazságot, mint holt nyugalmat, puszta képet (képmást), mint színtelent (fénytelent), törekvés és mozgás nélkülit, mint valami géniuszt, mint valami számot, mint valami elvont gondolatot." (Uo. 178—179. o.) Ez a dialektikus materialista kérdésfelvetés és problémamegoldás jó példájául szolgálhat.

Aligha kell itt külön kitérni arra, hogyan veti fel és oldja meg Lenin dialektikusan a megismerés közvetlen és közvetett jellege egységének, a megismerés relatív és abszolút, szubjektív és objektív voltának kérdését és egyéb problémákat. A marxista filozófusok sokszor írtak ezekről a kérdésekről, e cikk szerzője is írt róluk még *A tükrözéselmélet* c. munkája első kiadásaiban. Csak azt említjük meg, hogy feltétlenül teljes kudarccal végződött minden olyan kísérlet, amely a tudományos vagy a művészi képmást magával a szubjektum és a tárgy közötti viszonnyal próbálta azonosítani. A szubjektum és az objektum közötti viszony nélkül nem létezhet semmiféle megismerés, semmilyen művészet, tehát az objektív tárgyaknak semmiféle szubjektív képmása sem. Az azonban, amit megismerő, művészi vagy, ha úgy tetszik, mitologikus képmásnak nevezünk, nem maga a szubjektum és az objektum közötti viszony, hanem éppen e viszonynak eredménye, terméke, következménye. Elegendő föltenni a kérdést, mi történik, ha a szubjektummal kapcsolatba került tárgy eltűnik; eltűnik-e a tárgy képmása is a szubjektum tudatából, hogy világossá váljék: az az elmélet, amely azonosítja a képmást az objektum és a szubjektum viszonyával, az elemi kritikát sem állja ki.

Nem állja a kritikát az a kísérlet sem, hogy azonosítsák a pragmatizmussal azt a tanítást, amelyben Lenin a gyakorlatot nemcsak a megismerés alapjának, céljának és kritériumának határozza meg, hanem mint „közvetlen valóságot" is. **„A gyakorlat** — írja — **magasabb, mint az (elméleti) megismerés,** mert nemcsak az általánosság, hanem a (puszta) közvetlen valóság méltóságával is bír." (Uo. 198. o.)

Valóban, ha Lenin nem vett volna részt közvetlenül az Októberi Forradalomban, előkészítésében és megvalósításában, nem rendelkezhetett volna objektíve helyes (adekvát) és ugyanakkor alkotó eszmékkel, amelyek segítették nemcsak a forradalom jellegének, lehetőségének és perspektíváinak tudományosan helyes meghatározásában, hanem annak a döntésnek a meghozatalában is, hogy a pétervári felkelést nem október 24-én vagy 26-án, hanem 25-én kell megvalósítani, ahogy a valóságban történt is.

Leninnek ez az előrelátása több, mint csodálatos. Lényegében maga a marxizmus-leninizmus, a dialektikus materialista filozófia, a marxista politikai gazdaságtan és a tudományos kommunizmus az egyetemes emberi tudományos kutató és alkotó gondolkodás egyik legnagyobb, de lehet, hogy a legnagyobb tudományos eredménye.

2.

Marxnak az a tétele, hogy a matematika egzaktságot biztosít a tudományos kutatásoknak és következtetéseknek[1], egyre jobban beigazolódik. De mi a valódi értelme ennek a tételnek, vagy, pontosabban, mi magának az „egzaktság" fogalomnak a valódi tartalma?

Mikor az egyes megfigyelők, mondjuk, egy tárgy (fa, épület, hegy) magasságáról vitáznak, rendszerint megközelítő, de nem pontos, egzakt következtetésekre jutnak, míg nem kezdik a tárgyat matematikai eszközökkel megmérni. S akkor mindenki megegyezik, hogy a tárgy magasságát egzaktúl állapították meg. A matematika egzaktságot kölcsönöz a tudományos fejtegetéseknek és következtetéseknek. Ebben az értelemben igaza van Marxnak és azoknak a tudósoknak, akik azt bizonyítják, milyen jelentősége van a matematikának a tudomány egzaktsága szempontjából. A dolognak azonban van még egy aspektusa.

Az adott tárgy magasságát mérőeszközökkel egzaktul meghatározhatjuk, de lehetséges-e matematikai eszközökkel megállapítani a mért tárgynak és magának a mértékegységnek objektív realitását, valóságát? Segíthet-e a matematika éppen mint matematika a mért tárgyak és folyamatok objektív realitásának, valóságának megállapításában?

Ennek a kérdésnek a felvetése lehetővé teszi, hogy helyesen értelmezzük Lenin viszonyát a matematikához és alkalmazásához például a fizikában és más tudományokban. Lenin nem tagadta sem a matematika segítségével történő egzakt leírás lehetőségét, sem annak heurisztikus szerepét, hogy a fizikusok, kémikusok, technikusok matematikai számításokkal olyan képletekhez juthatnak el, amelyek megfelelő interpretálással az objektív reális tárgyak és folyamatok addig ismeretlen törvényeit, sajátosságait, tendenciáit tükrözhetik.

Ha például bezárkózunk a formális és formalizált matematikai számítások és képletek keretei közé, vagyis ha megszakítjuk a matematika kapcsolatát a fizikával, akkor nem kell a matematikai egyenletek mögött észrevenni a meghatározott fizikai tartalmat. Ahogy Lenin mondja, éppen az ilyen esetek vezethettek és vezettek is el ismert fizikusokat a „fizikai idealizmus"-hoz. Még P. Bridgman és mások operacionalizmusa sem lehet mentes a fizikai idealizmustól, egyszerűen azért, mert a mérőeszközöknek és a mérési eljárásoknak maguknak is objektív reális ellenőrzésre van szükségük. Ezért a matematika alkalmazása a különböző tudományokban nem adhat semmiféle alapot arra, hogy elfelejtsük vagy alábecsüljük a filozófia alapvető vagy fő kérdését. Ebben az összefüggésben az egész marxista-leninista filozófia számára különös elméleti-módszertani jelentősége van Lenin következő gondolatának: „Az a valóban fontos ismeretelméleti kérdés, amely a filozófiai irányokat elválasztja, nem úgy szól, hogy milyen pontosságra tettünk szert az oksági összefüggések leírásában, s hogy kifejezhetők-e ezek a leírások pontos matematikai képlettel, hanem úgy, hogy mi ezen összefüggések megismerésének a forrása: a természet objektív törvényszerűsége-e, vagy pedig elménknek az a tulajdonsága, az a sajátos képessége, hogy megismerhet bizonyos apriorisztikus igazságokat stb. Ez az, ami a materialista Feuerbachot, Marxot és Engelst elválasztja az

[1] Ezt a gondolatot más eszmei alapon a maga idején Kant és más gondolkodók is kimondták.

agnosztikus (hume-ista) Avenariustól és Machtól." (*Materializmus és empiriokriticizmus*. Id. kiad. 160. o.)

Leninnek ezek a gondolatai teljesen nyilvánvalóan bizonyítják, hogy az objektív valóság és az emberi tudatban megjelenő szubjektív képmásának kérdése nem matematikai vagy természettudományi, hanem filozófiai (gnoszeológiai) kérdés, s mint ilyent semmiféle formális vagy formalizált elmélet és módszer nem oldhatja meg.

Mindez természetesen nem kisebbíti a matematika mint szaktudomány szerepét és jelentőségét, de arra kényszerít, hogy különbséget tegyünk a matematika és a filozófia, a forma és a formalizmus, a szimbólum és a szimbolizmus, a semmit sem jelentő jel és a meghatározott megismerő tartalommal rendelkező jel között és így tovább. Általánosan elismert tény, hogy a matematikai logika kivételesen termékeny tudománynak bizonyult, és széleskörű alkalmazást talált az egész modern tudományban és technikában, különösen az információelméletben és a kibernetikában. Ez azonban sem logikai, sem gyakorlati alapot nem ad nekünk arra, hogy abszolutizáljuk a matematika és a logika formális és formalizált módszereit, hogy ilyen vagy olyan formában a modern burzsoá filozófia malmára hajtsuk a vizet.

A szimbólum, a jel és a jelzés csak addig őrzik meg meghatározott megismerő jelentőségüket, amíg, először is, alkalmazásukkor végső soron bizonyos, az objektív jelenségek szubjektív képmásaként felfogott ideákból indulnak ki, és, másodszor, ha így vagy amúgy, ilyen vagy olyan formában és mértékben, a szimbólumokat, jeleket és jelzéseket felhasználó emberi gondolat újra visszatér a képmás-ideákhoz, innen pedig az emberi gyakorlattal történő ellenőrzésükhöz. Enélkül bármilyen szimbolizmus és bármely szemiotika egy és ugyanazon tendenciának lesz csupán válfaja — annak a tendenciának, amely a dialektikus materialista gnoszeológiai álláspontot, a dialektikus materialista módszertant, a filozófia alapvető kérdését akarja elvetni, leküzdeni vagy alábecsülni.

Ezek a marxista-leninista gnoszeológia, különösen a tükrözéselmélet és ennek a matematikához való viszonya fejlődéséből származó általános következtetések. Nem kétséges, hogy a tudomány s többek között a materialista dialektika további fejlődése egyre teljesebben fogja bizonyítani ezeket a következtetéseket.

3.

Gyakran hallhatjuk a modern pozitivizmusból eredő azt az állítást, hogy még a zseniális elme sem képes átfogni a modern tudományt, a természet-, társadalom- és műszaki tudományok differenciálódásával kapcsolatos problémáinak egész bonyolult teljességében, hogy végeredményképpen kidolgozza a tudományos filozófiai elméletet és módszert. Ha ez így lenne, akkor sem Marx és Engels, sem Lenin nem tudták volna koruk tudományos ismereteit összefoglalni, és nem tudtak volna valóban tudományos filozófiát létrehozni, mivel a tudomány már akkor is nagy mértékben differenciálódott. Marx és Engels figyelemmel kísérték koruk tudományának fejlődését, tanulmányozták, és ennek megfelelően általánosítottak. Lenin állandóan hangsúlyozta, hogy tanulmányozni kell a különböző tudományok, a nyelv és a technika fejlődéstörténetét és filozófiai általánosításokat kell levonni. (Ld. *Filozófiai füzetek*. Id. kiad. 340. o.) Teljesen törvényszerű, hogy éppen Leninnek sikerült tudományo-

san meghatározni az idealizmus megjelenésének okait a fizikában, fiziológiában és szociológiában, jellemezni a tudomány további fejlődésének fő irányzatait.

Ami magának a filozófiai gondolkodásnak a fejlődését illeti, Lenin fogalmazta meg a dialektika, a logika és az ismeretelmélet egybeesésének materialista elvét. (Uo. 305. és 159. o.) Ez természetesen egyáltalán nem jelentette azt, hogy semmiféle különbséget nem tett közöttük. A dialektikát, a logikát és az ismeretelméletet az egységes dialektikus materialista filozófia, a materialista dialektika különböző aspektusainak tekintette. A dialektika, a logika és az ismeretelmélet az egyes természet-, társadalom- és műszaki tudományoktól eltérően a filozófia alapvető kérdését vetik fel és oldják meg általános síkon és ugyanakkor konkrétan, és tovább konkretizálják az anyag filozófiai fogalmát. Lenin nem tagadta a filozófia és a szaktudományok dialektikus egységét, de nem állította azonosságukat.

Amikor például a logikát az egészében vett igazság tudományának határozta meg, Lenin sohasem tekintette sem a formális logikát, sem a dialektikus logikát, sem a gnoszeológiát — alapjával, a tükrözéselmélettel együtt — nemfilozófiai szaktudományoknak. A filozófia és a szaktudományok között éppen az egységnek, nem pedig az azonosságnak van helye. Ez a gondolat hatja át Lenin valamennyi filozófiai munkáját. Ugyanakkor áthatja műveit (különösen a *Materializmus és empiriokriticizmust* és a *Filozófiai füzeteket*) az a gondolat is, hogy a filozófia alapvető, fő kérdése nem meríti ki a filozófia egész tartalmát, mivel a filozófia a természet, a társadalom és a gondolkodás egyetemes törvényeit kutatja, a társadalmi tevékenység sokféle formáját, valamint a gyakorlat jelentőségét nemcsak mint az emberi tudás alapját, hanem mint közvetlen valóságot is.

A különböző szaktudományok a tárgyakat elsősorban szerkezeti felépítésük, szerkezeti törvényszerűségeik szerint vizsgálják, épp ez kölcsönzi számukra a speciális szaktudomány szerepét és jelentőségét, ugyanakkor a tudományos filozófia a szaktudományok által meghatározott szerkezetek és szerkezeti törvényszerűségek figyelembe vételével a tudat különböző formáinak a társadalmi és természeti lét (az anyag) különböző formáihoz való viszonyát kutatja.

A filozófia alapkérdését nem lehet redukálni a lét és a tudat szerkezeti törvényszerűségeire, még a világ legáltalánosabb szerkezeti törvényszerűségeire sem. Ha a világ szerkezeti felépítésének általános törvényszerűségeit strukturalista szellemben értelmezik, és szembeállítják a filozófia alapkérdésével, ez elkerülhetetlenül azokhoz a régi próbálkozásokhoz vezet, amelyek a materializmus és az idealizmus közötti különbségeket akarták tagadni és leküzdeni, vagyis Mach és követői hibáinak ismétléséhez, a tudományos filozófia szerepének és jelentőségének teljes tagadásához.

Klasszikus munkáiban, különösen a *Materializmus és empiriokriticizmus* c. művében, Lenin éppen az ellenkező úton indult el, a filozófia alapkérdése állításának útján, az anyag mint filozófiai, nem pedig mint természettudományi fogalom értelmezésének útján, a tükrözéselméletnek mint a dialektikus materialista ismeretelmélet alapjának kidolgozása útján.

Lenint éppen a természet-, társadalom- és műszaki tudományok fejlődése érdekelte mélyen, s ez tette lehetővé, hogy általánosítsa eredményeiket és termékeny tudományos jóslatokat alkosson (pl. az elektron kimeríthetetlenségéről). A konkrét tudományok további fejlődése megerősítette a Lenin

filozófiai munkáiban megfogalmazott kutatások és következtetések feltétlen helyességét és metodológiai termékenységét. Ha Lenin általánosításai a természettudományok terén nagy hatással voltak a fizika, kémia, matematika és más konkrét tudományok fejlődésére, a társadalomtudományok és az emberiség forradalmi gyakorlata terén alkotott általánosításai döntő hatással voltak az emberi társadalom további fejlődésére, a világ népeinek sorsára.

Hogy juthatott Lenin, aki nem tartotta magát szakembernek a természettudományok terén, olyan következtetésekre, amelyek alapvető jelentőségűek voltak az egész tudomány fejlődésében? Miben van a lenini filozófiának, természettudományos és társadalmi-forradalmi gondolatának ez a rendkívüli ereje? A választ erre a kérdésre maga Lenin fogalmazta meg: „Magától értetődik, hogy amikor a legújabb fizikusok egyik iskolájának a filozófiai idealizmus újjászületésével való kapcsolatát vizsgáljuk, egyáltalán nem szándékunk kitérni a fizika speciális tanításaira. Bennünket kizárólag egyes meghatározott tételekből és közismert felfedezésekből levont ismeretelméleti következtetések érdekelnek. Ezek az ismeretelméleti következtetések szinte önként kínálkoznak, s már sok filozófus foglalkozik velük. Sőt mi több, a fizikusok között már különböző irányok és határozott iskolák alakulnak ki ezen a talajon. Feladatunk tehát csak az, hogy szabatosan előadjuk, mi a lényege ezen irányok eltérésének és milyen vonatkozásban vannak a filozófia fő vonalaival." *(Materializmus és empiriokriticizmus.* Id. Kiad. 260. o.)

Lenin idézett tételei szemléletesen bizonyítják, hogy nézeteit a filozófia és a szaktudományok kölcsönös viszonyáról sokáig nagyon leegyszerűsítve értelmezték egyes szaktudósok és egyes filozófusok is. A szaktudósok azt követelték a filozófusoktól, hogy enciklopedikus tudásuk legyen, vagy legalábbis kész specialisták legyenek egy vagy több tudományos és műszaki területen, ugyanakkor a filozófusok a maguk részéről azt kívánták a szaktudósoktól és a műszaki szakemberektől, hogy csaknem hivatásos filozófusok legyenek.

Hiszen Lenin világosan kimondja, hogy „egyáltalán nem szándékozik világosan kitérni a fizikai speciális tanításaira", de ez egyáltalán nem jelenti azt, mintha a fizika és a filozófia területén folyó speciális tudományos kutatások egymástól abszolút függetlenül fejlődhetnének.

Ahogy nálunk, Bulgáriában, a Szovjetunióban és más országokban is elterjedt a filozófusok egy része között az a sajátos „filozófus" stílus, amikor úgy írnak a filozófiai kérdésekről, hogy nem vizsgálják és nem oldják meg azokat lényegükben, hanem csak valamilyen természet-, társadalom- vagy műszaki tudomány tisztán speciális kérdéseiről szólnak. Az ilyen „filozófálásnál" szó sem lehet a problémák ismeretelméleti felvetéséről és megoldásáról, bár az események természetes menete erre ösztönzi nemcsak a filozófusokat, hanem a szaktudósokat is.

Azok az ismeretelméleti következtetések, amelyekről Lenin beszélt, egész sor általánosítással, a lét és a tudat általános és legáltalánosabb törvényeinek kutatásával és megfogalmazásával függnek össze. Ez először is megsemmisítő csapást mér arra a neopozitivista állításra, hogy nincs szükség semmiféle filozófiára, hogy minden szaktudomány maga is filozófia. Másodszor pedig megmutatja, hogy a konkrét tudományok legáltalánosabb következtetései végső soron feltétlenül valamiféle kapcsolatban vannak az anyag filozófiai meghatározásával és a filozófia alapkérdésével.

Következésképpen a szaktudományok nem létezhetnek a filozófia nélkül, és viszont, a tudományos filozófia feltételezi a szaktudományokat, amelyek

mind jobban differenciálódva és ugyanakkor integrálódva új tételekhez és felfedezésekhez jutnak el, amelyek ismeretelméleti következtetések levonását igénylik, és mivel ezek összefüggésben vannak a filozófia alapkérdésével és az anyag filozófiai meghatározásával, a tudományos világnézethez, a tudományos filozófiához tartoznak.

A fizikusok, kémikusok, kibernetikusok, asztrofizikusok, biokémikusok, genetikusok és más tudományterületeken dolgozó tudósok a maguk eszközeivel és módszereivel megoldhatják például az antianyag, az antirészecskék, a neutrino, a quarkok elméletének kérdéseit és más hasonló, az anyag szerkezetére és szerkezeti fejlődésének törvényszerűségeire vonatkozó kérdéseket. Éppen a szaktudósok kutatják, és nekik is kell kutatniuk a fizika és más szaktudományok minden ilyen konkrét kérdését. Ha azonban megelégednénk ezzel, akkor közöttük és a tudományos filozófia között nem alakulna ki semmiféle dialektikus kapcsolat. Ugyanígy, ha a filozófusok megelégednének a tisztán formális vagy a tisztán logikai és ismeretelméleti kérdések felvetésével és kutatásával, elszakadnának a szaktudományoktól, és terméketlen elvontsággal, skolasztikával és végső soron misztikummal végeznék.

A filozófia nemcsak a szaktudományok és az emberi gyakorlat eredményeinek általánosítása: egységes egészbe foglalja azokat, módszertani alapul és előfeltételül szolgál a tudomány további fejlődéséhez.

4.

Századunk 40-es éveiben keletkezett és indult gyors fejlődésnek az új tudomány, a kibernetika és a vele összefüggő más tudományos diszciplínák, köztük a speciális információelmélet.

Az információ terminust már jóval a kibernetika és az információelmélet mint önálló tudományok létrejötte előtt használták. Hagyományos, „kibernetika előtti" tartalma szerint az információ fogalom csaknem szinonimája a tükrözés fogalomnak, és ebben a jelentésében a gnoszeológusok számára semmiféle új problémát nem jelent.

Az információ és a tükrözés közötti viszony problémája csak akkor lép fel, amikor az információ fogalma azzal a tartalommal telik meg, amelyet a matematika, a kibernetika stb. ad neki. Ebben az esetben elsősorban az információ objektív vagy szubjektív jellegének kérdése kerül előtérbe.

E cikk szerzője a Szovjet Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének 1965. évi szimpóziumán tartott előadásában kifejtette, hogy nemcsak W. R. Ashby, F. George és Norbert Wiener, hanem a kibernetika és az információelmélet modern gondolatának más korifeusai sem tartják szükségesnek, hogy a „tudattal" és a „vele kapcsolatos szubjektív elemekkel" foglalkozzanak. Leghatározottabban Ashby képviselte ezt az álláspontot, kijelentve, hogy egyszer sem érezte szükségét a „tudat" és a „szubjektív elem" szavak használatának (kibernetikai és információelméleti — *T. P.)* elemzésében.

Bárhogy értelmeznék is azonban a kibernetika szakértőinek hasonló kijelentéseit, szükségszerű az a következtetés, hogy az információ objektív folyamat. Ezt a legvilágosabban Berg szovjet akadémikus fogalmazta meg. „Az objektív, az ember tudatától függetlenül létező valóság fogalmába — írta — az anyag és az energia átalakulásának folyamatai mellett az információs folyamatok is beletartoznak." *(Kommuniszt* 1965/2. sz. 20. o.)

Maga a kibernetika fejlődése nem egyszer igazolta már ezt a gondolatot,

ezért itt nem foglalkozunk vele külön. Jelenleg fontosabb számunkra Berg akadémikus, Kolman és más más szovjet és külföldi tudósok egy másik gondolata, akik egyetértenek abban, hogy „a kibernetika által tanulmányozott információs folyamatokban sokoldalúan realizálódik Lenin nagyszerű hipotézise arról, hogy az egész anyagnak sajátja a tükrözés, amely rokon az érzékelés képességével, de nem azonos vele". (Uo. 21. o.)

Ez a gondolat fényt derít a tükrözésnek mint minden anyag tulajdonságának lényegére, mely tükrözés hosszan tartó evolúció eredményeként a tükrözés magasabb formájává, emberi tudattá válik. Szovjet és külföldi tudósok munkái vizsgálják azt a folyamatot, ahogy az egész anyag említett tulajdonsága dialektikusan átalakul társadalmi, legbenső lényegét tekintve logikus emberi gondolkodássá. Nem minden szerző vonta le azonban a logikailag szükséges következtetéseket a tükrözés fejlődéséből általában. Egyesek közülük hol tagadták a tükrözés meglétét az egész anyagnál, hol átváltoztatták az egész anyagnak ezt a tulajdonságát hülozoisztikus és pánpszichologikus tulajdonsággá.

A kiváló szovjet fizikus, Vavilov akadémikus mondta, hogy a tükrözés mint bármely anyag tulajdonsága lehetővé teszi a fizikai mikrovilág jelenségeinek területéről származó egyes feladatok megoldását. A fizikusokra, Vavilov követőire bízzuk e lehetőség konkretizálását és realizálását. Csak azt említjük, hogy nemcsak a kibernetika és a kibernetikai információ, hanem az információ a mikroenergetikai folyamatok területén is Lenin tételének helyességét bizonyítják, hogy bármely anyag képes tükrözni, de nem érzékelni vagy gondolkodni. A gondolkodás képessége csak a magasan fejlett és magasfokúan szervezett agy sajátja. Más szóval: a kibernetika és az információelmélet fejlődésének folyamatában újra igazolódik a lenini tükrözéselmélet mint a dialektikus materialista ismeretelmélet alapja.

Véleményünk szerint igazuk van Ashby professzornak és a kibernetika más képviselőinek, mikor az információ objektív jellegét bizonyítják, de tévednek más tekintetben — mikor összekeverik a szubjektivitást a szubjektivizmussal, ami nem ugyanaz. Hiszen a tudatnak a szubjektív oldal nemcsak gyengesége vagy hiányossága, hanem ugyanakkor erőt és előnyt is jelent a tisztán objektív, de lélektelen, automatikus információval szemben.

Az emberi tudat, a gondolkodás eszmei (pszichikai, belső, szubjektív) jellege nélkül lehetetlen volna a tudományos és művészi alkotás, bár a szubjektív momentumnak természetesen mindig összefüggésben kell lennie az emberi tudat és a gondolkodás objektív tartalmával. A kibernetikai berendezéseket és módszereket fel lehet használni és fel is használják a gazdasági, termelési, kereskedelmi, szállítási és más tevékenység szervezésében és irányításában az optimális variánsok megállapítására. Ami a társadalmi fejlődés irányításának tudományos alapját illeti, valójában ezt az alapot a társadalomtudományok képezik, a többi között a marxista-leninista filozófia, mivel az általánosítása és ugyanakkor elméleti-módszertani előfeltétele a természet- és műszaki, s úgyszintén a társadalmi szaktudományok sikeres fejlődésének is. Az SZKP programja is így veti fel és dönti el ezt a kérdést, így vetette fel és döntötte el maga a szocialista forradalom és a szocialista építés fejlődése.

Természetesen nem szabad korlátozni a kibernetika vagy bármely más tudomány lehetőségeit. Mindegyiknek saját területe van, saját problémái, saját specifikus módszerei, szervezete stb. A kibernetika előtt végtelen távlatok nyílnak az egyre újabb ragyogó eredmények elérésére. Bármilyen óriásiak

legyenek is azonban ezek az eredmények, a kibernetika egymagában nem pótolhatja az emberi agyat és az emberi tudatot, amely legbelső jellegét tekintve nemcsak természeti-biológiai, hanem társadalmi-történelmi termék, szerv, funkció is. A kibernetikai berendezések, a matematikai elektronikus számítógépek a társadalom és az ember kezében sok különlegesen fontos kérdés optimális felvetésének és megoldásának eszközéül szolgálhatnak és szolgálnak is. Mégis, az egész szocialista társadalom és az ember fejlődésének tudományos alapja a társadalomtudományok és a filozófia mint tudományos világnézet, mint módszer, mint logika, ismeretelmélet és dialektika.

5.

Figyelmet érdemel a tudományos megismerésben az utóbbi időben elterjedt az a tendencia, amely kísérletet tesz a hagyományos formállogika és a dialektikus materialista logika sokoldalú és differenciált konkrét kidolgozására, az a tendencia, amely ilyen vagy olyan formában és mértékben arra a gondolatra akar jutni, hogy a dialektika maguknak az emberi tudományos kutatás tárgyainak sajátja, hogy a tudományos kutatás, magyarázat és következtetés hagyományos vagy matematikai-logikai formális jellegű lehet, és ilyennek is kell lennie. Másszóval a dialektikának természeti és társadalmi jelleget tulajdonítanak, a formális (hagyományos és matematikai) logika pedig lényegében az emberi megismerés egyetlen lehetséges logikája marad.

Ebből következik, hogy az objektív-reális tárgyak dialektikusan fejlődnek, vagyis létezik egy objektív dialektika — a természetben és a társadalomban, de nem létezik szubjektív dialektika a természeti és társadalmi jelenségek fejlődésének tükrözésében az emberi tudatban. Szerintünk ez az álláspont hibás. Mivel az idea az objektív reális jelenségek szubjektív képmása, szükségszerű, hogy a dialektikusan fejlődő objektív reális jelenségek az emberi tudatban és ennek megfelelően az emberi tudományos gondolatban éppen mint dialektikusan fejlődő jelenségek tükröződnek, vagyis *A dialektika kérdéséhez* c. műben megfogalmazott lenini fejlődés-koncepciónak megfelelően.

Teljes mértékben lehetséges, hogy a tudomány fejlődésével a materialista dialektika alapvető törvényeinek és kategóriáinak rendszerébe bizonyos új kategóriák kerülnek be. Az új fogalmak bevezetése a dialektika kategóriarendszerébe és az alapvető dialektikai törvények és kategóriák alkotó kidolgozása a modern tudomány és gyakorlat eredményei alapján azonban nem lehet annak bizonyítéka, hogy a dialektikus logika nem magának a tudományos emberi gondolkodásnak a sajátja, és hogy minden logikának, ha már logika, formális vagy matematikai logikának kell lennie.

A marxizmus-leninizmus klasszikusai sohasem tagadták a formállogika jelentőségét, ahogy senki sem tagadta soha Kepler és Newton törvényeinek jelentőségét az égitestek mozgása vonatkozásában. A marxizmus-leninizmus mindig abból indult ki, hogy a dialektikus és a formális logika szerves egysége a tudományos kutató gondolkodás helyes fejlődésének garanciája.

Az utóbbi időben még egy negatív jelenséget figyelhetünk meg. Arról az úgynevezett tudományos metodológiáról van szó, amelyet nemcsak hogy minden résztudomány, hanem a filozófia fölé is próbálnak emelni. Már a marxizmus-leninizmus klasszikusai bebizonyították azonban, hogy nincs és nem lehet általánosabb, egyetemesebb és szükségszerűbb metodológia, mint a

materialista dialektika. Ezt a tételt a modern tudomány egész fejlődése igazolta.

Az SZKP programja hangsúlyozza, hogy a marxista dialektika a legáltalánosabb és egyedül tudományos módszer, ez azonban ugyanakkor nem zárja ki konkretizálását a szaktudományok és az emberi gyakorlat területén. Ez a tétel azt bizonyítja, hogy nem lehet valamiféle szuper-metodológiáról beszélni, amely nemcsak a természet- és társadalomtudományok szakmetodológiái felett állna, hanem a közös marxista-leninista materialista dialektikus elmélet felett is, amely nélkül a marxista-leninista filozófia nem lehet a társadalom- és természettudományok fejlődésének, valamint a munkásosztály és az egész haladó emberiség modern tudományos világnézetének elméleti-módszertani alapja.

A modern metodológiában széles körben vitatják a modellezés problémáját. A modellezés tartósan bevonult a tudományba mint gyümölcsöző módszer. Vannak azonban kísérletek a modellezés szerepének felnagyítására, ez pedig arra vezet, hogy azonosítják az alkotó emberi gondolkodást a gondolkodásnak a különböző kibernetikai berendezések és elektronikus gépek segítségével történő modellezésével. Az alkotó modellezés sem helyettesítheti azonban a dialektikus materialista metodológiát, mivel a modellezés maga is a tükrözéselmélet törvényein alapul.

A dialektikus materialista módszertan figyelembe veszi a vizsgált tárgyak és jelenségek általános és különös törvényszerűségeit, de nem engedi szem elől konkrét megjelenésüket sem a konkrét körülmények és feltételek között. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a szocializmus építése a Szovjetunióban a legáltalánosabb és a különös törvényszerűségek mélyen dialektikus egységének fényes bizonyítéka. Az általános és különös törvényszerűségeknek ez az egysége ismétlődött az összes többi szocialista forradalomban és a szocialista építés folyamatában is.

Nincs és nem is lehet abszolút kötelező általános modell a szocialista forradalom és a szocialista építés megvalósítására a különböző országokban. Nem lehetséges azonban olyan forradalom és szocialista építés sem, amely ne tartalmazná a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban megjelent általános törvényszerűségeket. Ez a kérdés óriási elméleti, stratégiai-taktikai és szervezeti jelentőségű kérdés. Nem véletlenül vezet a szocialista forradalom és a szocialista építés általános törvényeinek abszolutizálása dogmatizmusra, a különös, individuális és egyes általánosítása pedig opportunizmusra és revizionizmusra. Ezt az aspektust feltétlenül figyelembe kell venni a formális és dialektikus logika, az ismeretelmélet, a tükrözéselmélet kidolgozásakor.

Korunkban alakul ki egy speciális ismeretág a „tudomány tudománya". Természetesen semmi törvénytelen nincs abban, hogy a tudományos és a politikai szakembereket érdekli a tudomány szociológiai jelentősége, a tudományos káderek kiválasztása és képzése, a tudományos információ megszervezése, a tudomány alkalmazása a gyakorlatban, a tudományos alkotás pszichológiája stb. Mindez tárgya lehet a „tudomány tudományának". Tartalmában nem látunk semmit, ami ellentmondana a legfontosabb dialektikus materialista alapelveknek. Mivel azonban a „tudomány tudományának" egyes képviselői ezzel a tudománnyal akarják helyettesíteni a dialektikus materialista filozófiát, a dialektikus materialista logikát és a logikát általában, a „tudomány tudománya" elveszti pozitív jelentőségét, és tudatosan vagy nem tudatosan tudományellenes célokra használják fel.

A „tudomány tudománya" nem helyettesítheti a marxista-leninista gnoszeológiát, logikát, dialektikát. Ugyanígy a kibernetikai gépek segítségével megvalósított „logikai gondolkodás" — ezt egyes teoretikusok azonosítják a logikus gondolkodással —, e „gondolkodás" technológiája sem helyettesítheti teljes egészében az alkotó emberi gondolkodást, az emberi gondolat dialektikus logikáját, de alapot ad a logika és a logikai technológia megkülönböztetésére, az alkotó gondolkodás és az emberi gondolkodás egyes formáinak és folyamatainak automatikus modellezése (ez a kibernetikai „gondolkodás") megkülönböztetésére.

Lenin, az emberi tudást teljes terjedelmében és fejlődésében figyelembe véve (nem érintve itt a formális és a dialektikus logika közötti különbséget, ezeket egyaránt filozófiai, nem pedig résztudományi diszciplínáknak tekintette), a logikát így határozta meg: „A logika nem a gondolkodás külső formáiról, hanem 'minden anyagi, természeti és szellemi dolog' fejlődéstörvényeiről, vagyis a (gondolat) világ egész konkrét tartalmának és megismerésének fejlődéstörvényeiről szóló tan, vagyis a világ megismerése *történetének* eredménye, summája, végkövetkeztetése." *(Filozófiai füzetek*, id. kiad. 74—75. o.)

Hasztalannak bizonyult minden kísérlet e lenini klasszikus meghatározás megdöntésére vagy megingatására. Most azonban fontosabb számunkra az, hogy a logikának ez a meghatározása alapvetően megfelel Marx és Engels logika-értelmezésének, hogy ez a meghatározás valóban a dialektikus materialista ismeretelmélet, a lenini tükrözéselmélet alapján áll.

A lenini tükrözéselméletnek csak néhány alapvető aspektusát vizsgáltuk, de ezek is élő voltáról tanúskodnak, óriási jelentőségéről a korunkban az emberiség előtt álló legbonyolultabb forradalmi gyakorlati és elméleti problémák megoldásában. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a szocialista építés a Szovjetunióban és más országokban, az egyre fejlődő és erősödő nemzetközi kommunista és munkásmozgalom a marxista-leninista filozófiai gondolat valódi diadala.

Ez a diadal valamennyi ország marxista-leninista filozófusait arra kötelezi, hogy még aktívabban dolgozzák ki a modern tudomány fejlődése és a világ forradalmi átalakulása számára mind nagyobb jelentőséggel bíró lenini ütkrözéselmélet problémáit.

СОВРЕМЕННЫЕ ВОПРОСЫ ЛЕНИНСКОЙ ТЕОРИИ ОТРАЖЕНИЯ

Т. Павлов

Ленинская теория отражения не раз подвергалась и подвергается и поныне нападкам со стороны буржуазной идеологии. Часть буржуазных критиков либо отрицает активный отражательный характер познания, либо абсолютизирует его творческий аспект, превращая познание в чисто субъективный процесс. Общественно-историческая практика доказывает объективность познания. Другие направления отождествляют или метафизически противопоставляют объекту идею, отображение, результат познавательного процесса, продукт отношения субъекта и объекта. Согласно современному позитивизму, развитие и дифференциация науки делает невозможным охват целого и создание кем бы то ни было соответствующей требованиям современности научной методологии. В задачи философа не входит, однако, решение вопросов специальных наук, хотя при анализе основного вопроса философии необходимо принимать во внимание закономерности, установленные специальными науками. За последние годы постоянно возобновляются попытки замещения диалектико-материалистической гносеологии и

методологии другими быстро развивающимися или складывающимися в наше время науками (математикой, математической логикой, кибернетикой, теорией информации, «наукой наук»). Статья посвящена разбору и критике этих попыток.

UP-TO-DATE TOPICS OF THE LENINIST THEORY OF REFLECTION

T. Pavlov

The Leninist theory of reflection was and is the target of many criticisms on the part of bourgeois ideology. One part of bourgeois critics either denies that the cognition has any active trait of reflection or absolutizes its creative aspect, changing thereby the cognition to a purely subjective process. The sociohistorical practice verifies the objectivity of cognition. Other tendencies identify the idea, the image, the result of the process of cognition, the product of the relationship between subject and object with or oppose metaphysically to the object. According to modern positivism the development and differentiation of science makes it impossible for whoever to create an all-embracing modern scientific methodology. However, it is not the task of the philosopher to solve problems of the various disciplines, although the rules established by these must be taken into consideration when basic issues of the philosophy are to be examined. During recent years there could be observed reiterated attempts to substitute for the dialectic materialist theory of cognition and methodology other fast developing or new-coined sciences (mathematics, mathematical logic, information theory, the „science of sciences"). The paper discusses and refutes these attempts.